

Povijesni pregled uzgoja duhana u Hercegovini

Sažetak

Duhan se na području Hercegovine počeo uzgajati u 17. stoljeću. Proizvodio se za vlastite potrebe, dok su se viškovi koristili za robnu razmjenu. Turska je na ovim prostorima prva uvela jednu vrstu poreza na njegovu proizvodnju, da bi pred kraj svoje vladavine uspostavila monopol na duhan. Dolaskom Austrougarske uvodi se pravičniji monopolni zakon koji je doveo do uspona proizvodnje duhana u Hercegovini. Takvo stanje zadržalo se do 1918. godine kada prilike za hercegovačke proizvođače postaju manje povoljne. Nepravedna procjena duhana za vremena Kraljevine Jugoslavije, niske otkupne cijene, porezna opterećenja i takse na proizvodnju dovele su do pojave krijumčarenja duhana. U doba nove Jugoslavije također su zabilježeni usponi i padovi u produkciji duhanske sirovine, a takav trend se zadržao do Domovinskog rata. Premda su se carstva, vlasti i monopolni zakoni mijenjali, duhan je dugi niz godina predstavljao osnovicu hercegovačkog gospodarstva.

Ključne riječi: duhan, proizvodnja duhana u Hercegovini, monopol na duhan

Uvod

Poljoprivredni proizvođač je u Hercegovini od pamtivijeka nastojao da s malih i ograničenih oraničnih površina osigura što veći prihod. Za razliku od drugih kultura duhan je ostvarivao sigurne i stabilne prinose te je poljoprivredniku osiguravao visok dohodak. Sukladno tomu duhan je dugi niz godina predstavljao temelj hercegovačkog gospodarstva. Zbog svojih osobina i kakvoće hercegovački duhan oduvijek je bio tražen na domaćem tržištu, ali je predstavljao i važan izvozni artikl. Poluorijentalni karakter hercegovačkih duhana rezultat je uzajamnog djelovanja tla, klime, sorte, agrotehnike i načina sušenja. Spomenuti duhani imaju srednje izraženu jačinu duhanskog dima, ugodnog su okusa, specifične blage arome i dobre su sagorljivosti. Zbog toga su za vrijeme Turske, sultani tražili duhan iz Hercegovine premda im je tada u rukama bila Smirna i Makedonija. Za vrijeme Austrije hercegovački duhan je zahtijevao austrijski dvor. Car Vilhem, njemački generalštab, Švicarska, Grčka i većina europskih država tražili su hercegovački duhan koji je bio poznat širom svijeta (Jugoslavenski list, 1937). Inače, Njemačka je bila veliki potrošač hercegovačkog duhana posebno u razdoblju do 1918. godine. Tada se na njenom tržištu pojavljuju bugarski i grčki trgovci koji su istisnuli hercegovački duhan, a što je na koncu pridonijelo da se berlinska tvornica cigareta „Bosnian“, koja je bila u vlasništvu bosanskohercegovačke režije duhana rasproda. Njemački monopolni činovnici ponovno su se u Hercegovini pojavili 1941. godine kada su obišli sve stanice duhana gdje se otkupljuju veće količine. Nastojali su otkupiti oko sedam milijuna kilograma duhana slabije kakvoće koji će biti otpremljeni brodom (Jugoslavenski list, 1941). Godine 1928. izvezeno je iz Hercegovine milijun i stotinu kilograma duhana za Poljsku te 10 vagona za Čehoslovačku, dok je 1935. godine Egip-tu prodano 19 vagona duhana.

¹ mr. sc. Nino Rotim, Federalni agromediterranski zavod Mostar, Biskupa Čule 10, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
Autor za korespondenciju: nino.rotim@faz.gov.ba

Kultura duhana za turske vlasti u Hercegovini

Kada se točno počeo uzgajati i konzumirati duhan na području Hercegovine nije poznato. Jedino je sigurno da je to bilo za vrijeme turske vladavine ovim prostorima. U početku su suho lišće duhana u svojim drvenim muštiklama i zemljanim lulama pušili isključivo visoki državni dužnosnici-paše i veziri. Kada su vremenom seljaci uočili da se suho lišće duhana više plaća nego pšenica, krišom su počeli sa uzgojem duhana. Usporedo s njegovom proizvodnjom počeli su sve više konzumirati odnosno pušiti duhan. Strast duhanskog dima zahvatila je i sve ostale građane i društvene slojeve zbog čega su turske vlasti počele uvoditi restriktivne mjere protiv pušača. Ali pored svih zabrana i rigoroznih kazni konzumiranje je uzelo maha te je do dana današnjeg u Hercegovini za strastvene pušače ostala uzrečica: „*Puši k'o Turčin!*“. Vidjevši da ne mogu suzbiti upotrebu duhana vlasti su dozvolile njegovu slobodnu proizvodnju, bez posebnih ograničenja. Međutim, seljak je na proizvodnju duhana ipak morao plaćati desetinu. Naime, od svih poreznih opterećenja turske vlasti su poseban naglasak stavljali na desetinu jer je od nje vlast ostvarivala i najveće prihode. Sami zakon koji je predvidio davanje desetine od prihoda zemljišta nije bio toliko nepogodan za seljački svijet da se on provodio kako je to u izvornom obliku bilo i zamišljeno. Problem su predstavljale samovoljne procjene prihoda koje su seljaku oduzimale znatno više od predviđene desetine. Kasnije su vlasti uvele i poreznu taksu koja se plaćala ovisno o kakvoći duhana, što je bila preteča monopola za duhan s kojim su Turci započeli 1875. godine. Na njihovu žalost 1878. godine na prostore Hercegovine dolazi Austrougarska uprava, s kojom počinje porast proizvodnje duhana te organizirana prerada njegovih sirovine.

Austrougarska uprava i povećanje produkcije duhana

Austrougarska zaposjeda Bosnu i Hercegovinu 1878. godine. Od tog vremena u Hercegovini započinje „nova era“ u pogledu proizvodnje i organizirane prerade duhana. Austrijsku duhansku upravu kao državno poduzeće da upravlja monopolom duhana osnovao je car Josip II. Stoga ne začuđuje kako Austrougarska uspostavlja monopol na duhan u Bosni i Hercegovini već 1880. godine, s tim da odmah gradi tvornice duhana i uspostavlja duhanske stanice za otkup sirovine. Tvornica duhana u Mostaru postoji od 1880. godine te je opskrbljena s najmodernijim strojevima. Uposleno je oko 500 stalnih radnika. Godišnje se preradi oko 600.000 kg duhana i proizvede 250 milijuna cigareta (Jugoslavenski list, 1927). Godine 1937. u tvornici je bilo uposleno oko 700 radnika i službenika, a tijekom otkupa bi se taj broj povećao za nekoliko stotina sezonskih radnika. Prema monopolskom zakonu duhan se mogao proizvoditi za vlastite potrebe i za predaju u otkupne urede. U oba slučaja proizvođač se morao prijaviti vlastima do konca veljače tekuće godine kako bi uopće dobio dozvolu za sadnju duhana. Za vlastite potrebe moglo se saditi na površini od 40 četvornih metara za što se trebala platiti taksa od 5 forinti i 80 novčića. Monopolska uprava je sadiocu za svakog njegovog muškog člana starijeg od 16 godina od predanog duhana davala *pušilulu* (kilogramica). Naime, starješina bi imao pravo od svog duhana koji je predao monopolskoj upravi otkupiti šest kg duhana te dodatno za svakog muškarca u kući dobiti još tri kg. Na spomenuti duhan dobila bi se dozvola za pušenje tzv. pušilula. Spomenuto pravo korištenja duhana za vlastite potrebe (pušilula) ukinuto je 1927. godine. Austrija je imala velikog iskustva sa kulturom duhana koji se uzgajao u Tirolu, Galiciji, Bukovici te po cijeloj Ugarskoj. Stoga ne treba čuditi zašto je poticala i forsirala uzgoj duhana po Hercegovini te zašto je seljački sloj prihvatio duhan kao kulturu koja mu osigurava prihode koji su nadmašili sva njegova očekivanja. Naime, nepobitna je činjenica kako je Austrougarska gospodarska politika imala maćehinski pristup na području Hercegovine u svemu osim po pitanju duhana, čijoj je proizvodnji pak bila sklona i širokogrudna. Uostalom to potvrđuje i tiskovina Glas Hercegovca (1889) koja donosi vijest kako postoje dvije tvornice duhana u Mostaru i

Sarajevu, ali da se berba duhana toliko povećala da tvornice nisu u stanju zaprimiti sav duhan zbog čega će se graditi i treća tvornica u Banjaluci. Na koncu se navodi kako je 1887. godine proizvedeno duhana u vrijednosti od dva i pol milijuna forinti. Nadalje, duhan se u Hercegovini otkupljivao u dva termina i to od 7. listopada do 6. studenog i u drugom roku od 11. studenog do 18. prosinca. Isplaćivan je sukladno svojoj kakvoći te je za 100 kg najbolje vrste duhana proizvođač dobivao 170 forinti, za prvu klasu 135 forinti, drugu klasu 100 forinti, treću klasu 65 forinti i za četvrtu klasu 45 forinti (Glas Hercegovca, 1886). Premda je u to doba vlast poticala seljaka na proizvodnju duhana nije uvijek prilikom otkupa bilo sve u granicama regularnosti. Tako Hrvatski dnevnik (1914) priopćava kako nigdje u Hercegovini nema nepravilnosti prilikom otkupa duhana kao što je to slučaj u Čapljini. Navodi se kako se duhan prilikom otkupa plaćao po kilogramu od 60 helera do 1 krune, što je ispod prosjeka te kako seljaci bivaju prevareni i prilikom samog otkupnog vaganja duhana.

Uzgoj duhana za vrijeme Kraljevine

Stvaranjem države poslije 1918. godine, u koju su Hrvati bili uključeni protiv svoje volje, i sistemi o duhanu su se izmijenili. Prvih godina vrijedili su većim dijelom isti propisi. Kad su velikosrpske vlasti uvidjele, da je hrvatski seljak-sadilac duhana ostao nepomirljiv s novostvorenom državom, počeli su s drugim sredstvima u pogledu monopolskih propisa o duhanu. Znali su, da su sadioci duhana u ogromnoj većini Hrvati. Tako su poslije političkih progona došli su na red i ekonomski, s ciljem da se osiromaši hrvatsko pučanstvo. Niz monopolskih propisa bili su zapanjujući. Mjere su bile nečovječne i do tada nečuvane (Barbarić, 1953.). Tako su hercegovački duhani sve do 1918. godine uživali glas najboljih duhana koji se proizvode u našoj zemlji, pa su u proizvodnji cigareta korišteni za pravljenje onih najskupljih i najluksuznijih kao što su „Šumadija“, „Drina“ i „Neretva“. Međutim, poslije te godine prilike za hercegovačke proizvođače nisu bile povoljne jer su vlasti smatrali da sadnju duhana u Hercegovini treba uništiti i dati prednost srbijanskim i južno srbijanskim. Sukladno tomu, duhani Hercegovine su svakom uredbom i proglašenjem degradirani i zapostavljeni (Jugoslavenski list, 1940).

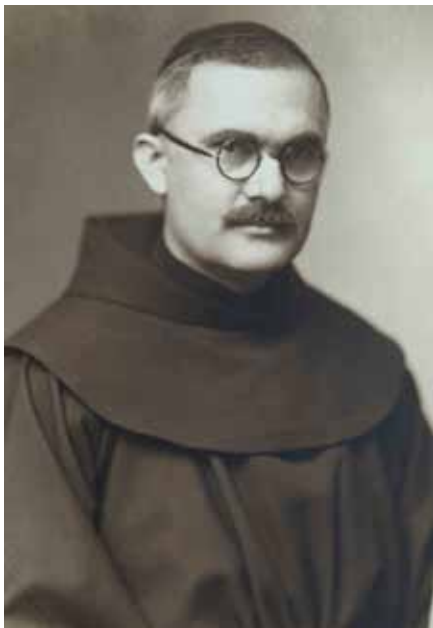
Naime, poslije 1918. godine samostalni monopol prelazi u ruke monopola Kraljevine SHS. Do 1923. godine vršio se otkup duhana po starom običaju kada načelnik za proizvodnju duhana g. Domes poništava stari način otkupa i uvodi kategorije., i to: Extra, I, II A, II B i III kategorija. U extra i prvu kategoriju svrstao je makedonske duhane dok je u ostale, niže kategorije svrstao hercegovačke duhane. Od tog trenutka hercegovački proizvođači duhana osjećali su se nepravедno zapostavljeni. Stoga su se seljaci okrenuli tipovima duhana koji su davali količinu, a na račun smanjenja kakvoće dobivene sirovine. Sadili su se duhani „Amerikanac“ i „Mreško“ koji su bili grublje strukture i slabije kakvoće, ali koji su bili „teški na vagi“. Kada su vlasti uvidjele da su spomenuti duhani nepodesni za produkciju duhanskih proizvoda službeno su zabranili njihov uzgoj 1926. godine. Tada se u uzgoj uvode tipovi „Tanče“ i „Ravnjak“, od kojih su se proizvodile cigarete prve kategorije. Ovaj pravac u proizvodnji zadržao se do 1929. godine kada na čelo Odsjeka za kulturu i fermentaciju duhana dolazi Jovan Aleksandrović. Od tog trenutka započinje sustavno zapostavljanje Hercegovine u pogledu proizvodnje duhana. Tako je 1931. godine ukinuta II A kategorija za hercegovačke duhane te se prakticalo da što manje duhana bude otkupljeno po cijenama II B kategorije. Namjera je bila da se dobije što manje duhana II B kategorije koja je služila za izvoz, dok je III kategorija većinom ostajala za unutarnju potrošnju. Osim toga, III kategorija duhana se otkupljivala po cijenama od 1,50 do 24 dinara, s tim da je prosječna cijena jednog kilograma duhana uz najbolji otkup unutar spomenute kategorije u praksi iznosila svega 8 dinara. Time je seljak doveden na rub svoje egzistencije. Ovakva politika uprave monopola dovela je do učestalije pojave krijumčarenja i šverca duhana.

Krijumčarenje duhana

Hercegovački seljak bio je prinuđen saditi i uzgajati duhan jer drugi izvor prihoda nije imao. Rigorozni monopolski propisi i niske otkupne cijene primorali su uzgajivače da duhan krijumčare i prodaju na crnom tržištu. Takav duhan se zvao *škija* odnosno *eškija* i za njegov kilogram na crnom tržištu ostvarivala se cijena od 40 do 100 dinara. Tako su za vrijeme krize i niskih otkupnih cijena 1934. godine uzgajivači prokrijumčarili preko 25 posto od sveukupne berbe duhana (Jugoslavenski list, 1937). Međutim krijumčarenje duhana podrazumijevalo je veliki rizik, jer osim na domaćem terenu duhan se prodavao i na području Bosne. Put je bio dalek i rizičan, a putovalo se danju i noću „kozjim putovima“ preko klanaca i planina, sve u nadi da se izbjegnu financi i oružnici (žandari) koji su često na takvim putovanjima pravili zasjede i koji bi znali pucati na krijumčare. Financi (filanci, vilanci) su predstavljali državne organe financijske kontrole koje su posebno bili orijentirani na suzbijanje krijumčarenja duhana. S druge strane i krijumčari duhana bili su organizirani, te su putovali u skupinama, a nerijetko bi bili naoružani. Imali su čak i svoje izvidnice. Svaki krijumčari nosio bi na leđima ruksak s duhanom, a kod sebe bi redovito imali i jednu vagu. Jedan od njih uvijek bi išao ispred svoje družine na rastojanju od pola kilometra i nosio bi torbak nabijen sa slamom. U slučaju da ga u zasjedi zaustave financi, glasno bi se počeo protiviti postupcima organa vlasti, što je ujedno bio znak preostaloj družini da je „neprijatelj“ u blizini (Jugoslavenski list, 1928). I pored svih mjera opreza veliki broj krijumčara je poginuo, teško je ozlijeđen ili je zatvoren. Najtragičnija je pogibija 11 krijumčara duhana u mjestu Žitomislići kod Mostara koji su skončali u valovima Neretve, pogibija pet švercera u blizini Brazine planine, te stradanje dvojice krijumčara kod Drežnice (općina Mostar). Poznati su i brojni slučajevi smrzavanja švercera u snijegu i ledu, koji su pošli kroz puste klance i opasne studene planine u Bosni, noseći na leđima 10-15 kg duhana da ga prodaju kako bi nabavili životne namirnice za svoje obitelji (Jugoslavenski list, 1939). Budući da je zarada bila velika, a prodaja iskrižanog duhana zajamčena, švercalo bi se tijekom cijele godine. Pauza bi se uglavnom pravila u jeku poljoprivrednih radova, kada su svi mladi i sposobni ljudi morali raditi na svojim imanjima. Pored spomenutih, organiziranih družina postojali su i sitni šverceri koji su živjeli od male zarade, prodajući rezani duhan po gradovima. Malo je poznato da su takvi sitni preprodavači egzistirali u Hercegovini i za vremena Austrougarske. Tako su koncem rujna 1887. godine na dva mjesta u mostarskom naselju Zahum uhićeni krijumčari križanog duhana (Glas Hercegovca, 1887). Međutim, bilo je i organiziranog krijumčarenja duhana pa je tako nekoliko financijskih stražara čuvalo planinski klanac kojim se obično duhan krijumčario iz Mostara u Nevesinje (Sarajevski list, 1909). Krijumčarenje duhana nastavilo se i za vremena SFR Jugoslavije kada se za dva kilograma izrezanog (iskrižanog) duhana moglo u Zagrebu dobiti novca za plaćanje jednomjesečnog smještaja u studentskom domu i prehrane u studentskoj menzi (Ljubić, 2017). U manjem intenzitetu i nešto drugačijem obliku krijumčarenje duhana se zadržalo do današnjeg dana.

Udruženje sadilaca duhana

Ideja da se u Hercegovini osnuje Udruženje sadilaca duhana niknula je u Mostaru 1919. godine. Logističku podršku i izradu pravila Udruženja sadilaca duhana osigurala je Hrvatska Pučka Stranka u Mostaru. Osnivač i dugogodišnji predsjednik Udruženja bio je fra Dominik Mandić koji se posvetio obrani interesa proizvođača duhana. Fra Dominik Mandić bio je na čelu Udruženja od samog osnutka pa sve do 1939. godine kada odlazi u Rim kao zastupnik slaven-skih naroda u Vrhovnoj upravi franjevačkog reda i kao generalni ekonom franjevac (slika 1). Na mjesto predsjednika Udruženja tada je došao narodni zastupnik Marko Suton. Predstavnici Udruženja sadilaca duhana tijekom listopada 1919. godine odlaze u Upravu državnog monopola u Beograd gdje su uspjeli ugovoriti bolju otkupnu cijenu duhana. Tako Kršćanska obi-

Fra Dominik Mandić-
osnivač Udruženja sadilaca duhana

telj (1919) donosi vijest kako je ministarstvo odredilo da se duhan plaća dvostruko više nego koliko je bilo prvotno određeno. To je bila prva njihova zabilježena aktivnost. Udruženje je u nadolazećim godinama također bilo vrlo aktivno, s tim da u razdoblju 1931.-1935. godine nije djelovalo. Tada su se njegovi predstavnici povukli jer se radilo o razdoblju vrlo nepogodnom za proizvođače duhana. To se najbolje uočava u primjeru proizvođača Mate Zubca. Spomenuti Zubac imao je zasađenih 11.000 strukova duhana i prinos od 432 kg duhana. Troškovnik proizvodnje iznosio mu je 7.439 dinara, a za otkupljeni duhan je prihodovao svega 1.537 dinara. Uz sve to, njegov duhan je plaćen iznad prosjeka odnosno 3,56 dinara po kg dok je prosječna otkupna cijena duhana iznosila 2,5-3,0 dinara (Jugoslavenski list, 1935). Udruženje je zahtijevalo i da se ponovno uspostavi proizvodnja cigareta sa čistim hercegovačkim duhanom i s domaćim hercegovačkim nazivima: „Hercegovina“, Neretva“, „Ljubuški“, „Široki Brijeg“, „Trebinje“ i sl. Tražili su da pri otkupu duhana bude prisutan predstavnik proizvođača, da se otkupljeni duhan odmah isplaćuje te da se ukinu nameti kod otkupa duhana (30 para po kg za komisijске troškove, 12 % na račun buduće fermentacije i dr.), kao i da se u Mostaru osnuje duhanska stručna škola.

Proizvodnja cigareta

Godine 1888. na tržištu Hercegovine nalazile su se različite vrste cigareta. Cigarete su bile pakirane u kutijama od tvrdog papira i u količini od 50 komada. Postojalo je 78 vrsta cigareta koje su se pravile od hercegovačkih duhana. Najpoznatije su bile slijedeće vrste: „Mostar“, Neretva“, „Drina“, „Stefanija“ i „Foča“. Pored spomenutih vrsta cigareta na tržištu su se mogao kupiti i duhan pakiran u limene kutije u količini od 125 grama. Spomenuti duhan se prodavao pod nazivom „Hercegovina-Flor“ i „Hercegovačka najbolja vrsta“. Godine 1923. polako se napušta proizvodnja cigareta od čistog hercegovačkog duhana te su se sva stara hercegovačka imena cigareta izbacila sa tržišta. Stoga ne začuđuje kako su se za vremena Kraljevine Jugoslavije na području Hercegovine prodavale cigarete trgovačkih naziva „Karađorđe“, „Morava“, „Zeta“, „Ibar“, „Drava“, „Jadran“, „Kosovo“, „Strumica“, „Šumadija“, „Mignon“, „Vardar“ i dr. Od starih imena jedino su ostale cigarete „Neretva“ i „Drina“. U to doba za izradu duhana jugoslavenski monopol raspolagao je sa osam tvornica duhana, od koji je njih šest proizvodilo cigarete. To su bili tvornice u Mostaru, Sarajevu, Travniku, Banjaluci, Ljubljani i Nišu. Cigaret papir se pod kontrolom državnog monopola izrađivao u domaćoj tvornici cigaret papira na Sušaku. Proizvedene i zapakirane cigarete prodavale su se u stovarištima gotove robe, a koje su se nalazile u sklopu tvornica duhana. Pored toga postojala su posebna monopolska stovarišta (maloprodaje) iz kojih su se snabdijevale trgovine duhanom koje su pak cigarete prodavale krajnjem potrošaču. Takva maloprodajna stovarišta nalazila su se u Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu, Smederevu, Bosanskom Brodu, Baru, Sušaku i Skoplju. S druge strane, na „crnom tržištu“ prodavala se *eškija* koja je u većini slučajeva predstavljala nefermentiran i nedozreo duhan. Naime, u strahu od

financa šverceri bi takav duhan odmah nakon berbe i površnog sušenja zavijali u krpe i skrivali na mjestima bez dovoljno zraka. U takvim prilikama ne bi bilo uvjeta za pravilnu fermentaciju duhana zbog čega bi duhan redovito „mirisao na zeleno“ odnosno imao bi opor i neugodan miris. Koncem prošlog stoljeća prilike na tržištu duhana i cigareta su se izmijenile jer se sve više proizvodila *blend cigareta* koja je zahtijevala duhane koje se bolje uklapaju u ovaj tip cigarete. Zbog toga je za hercegovačkog proizvođača duhan izgubio značaj koji je nekad imao te je proizvodnja duhana zadnjih nekoliko desetljeća postala sporedna djelatnost.

Kultura duhana u novoj Jugoslaviji

Početak šezdesetih godina prošlog stoljeća dolazi do povećane potražnje za duhanom. Naime, tih godina plamenjača duhana dovela je do toga da je u cijeloj zemlji zabilježen manjak sirovina. Od tog doba pa do sredine sedamdesetih godina prošlog stoljeća dolazi do kontinuiranog povećanja proizvodnje jer tržište otkupljuje sav proizvedeni duhan. To se može zahvaliti i većim otkupnim cijenama, uvođenju motokultivatora za obradu tla, primjeni mineralnih gnojiva i korištenju sušila sa polietilenskim pokrivačima. Istodobno je došlo do pada kakvoće duhanske sirovine za što postoji više razloga. Naime, u proizvodnji su se počele uvoditi pojedine nove sorte koje su degradirale kakvoću hercegovačkog duhana. Te nove sorte ostvarivale su veći prinos i bile su tolerantne na plamenjaču, ali su u uvjetima neodgovarajuće agrotehnike i dorade davale sirovinu slabije kakvoće. Osim toga, organizacija otkupa nije bila na zavidnoj razini. Hercegovina je i tada proizvodila znatne količine kvalitetnog i vrlo kvalitetnog duhana, ali bi se on redovito miješao sa duhanom slabije kakvoće, što je na koncu umanjivalo kakvoću ukupne berbe te kvarilo opći dojam hercegovačkog duhana. Do promjena je dolazilo i na svjetskom tržištu jer se proizvodnja cigaretnih duhana počela orijentirati na virdžiniju i berlej s jedne, i na orijentalne duhane s druge strane. Tako su tipovi poluorijentalnih duhana kao što su hercegovački polako gubili utrku s tržištem da bi dolaskom Domovinskog rata proizvodnja duhana bila svedena na sporadičnu razinu.

Otkup duhana u Hercegovini

Hercegovački proizvođač s nestrpljenjem je cijelu godinu iščekivao otkup duhana tzv. vagu. Jer oko duhana se mukotrpno radilo sedam do osam mjeseci, a radnu snagu su činili svi članovi obitelji, od onih najmlađih do najstarijih. Otkup duhana je bilo vrijeme kada je sav uloženi trud trebalo naplatiti. Iščekivanja su bile velika, a otkupne komisije često nepravedne i rigorozne. Zbog toga nije bilo godine da otkup duhana protekne bez negodovanja i incidenata. Tako je 1938. godine u duhanskoj stanici u Čapljini došlo do teških incidenata i sukoba te je bilo i „mrtvih glava“. U prosincu 1937. godine nezadovoljan slabom procjenom duhana sadilac Mile Marušić je kroz prozor izbacio člana ocjenjivačke komisije, zbog čega su došli žandari i razjarenog Milu teškom mukom vezali i otpremili u zatvor (Jugoslavenski list, 1937). Pojedini proizvođači imali su drugačije metode. Zabilježeno je kako je na Širokom Brijegu jedan proizvođač imao dva različita upravnika duhanske stanice za kuma. Jednostavno rečeno, seljacima je

Proizvodnja hercegovačkog duhana

Sušenje duhana na suncu

u to doba *vaga* značila sve, od procijene duhana ovisila je egzistencija njihovih obitelji.

Prije otkupa, tijekom ljeta ubrani zeleni duhan nizan je na posebne konce u tzv. vijence te ostavljan na prigodno sunčano mjesto kako bi se osušio. Nakon što bi se listovi dobro isušili čekalo se vlažno vrijeme koncem listopada kako bi se listovi razvrstavali i slagali po veličini i kakvoći. To se zvalo *demećenje* duhana. Listovi duhana bi se slagali jedan na drugi u svežnje ili *demete* od 5-30 listova. Na dan otkupa, demeti duhana u koje je složeno do tridesetak listova bi se slagali u bale odnosno *denjke* težine 40-50 kg koje su potom obično na konjima ili ma-

garcima prevožene do mjesta otkupa. Demećenju duhana pridavao se iznimno veliki značaj. Naime, ukoliko taj postupak nije proveden kako treba duhan bi izgubio na svojoj vrijednosti i prilikom predaje na otkup bio bi redovito slabije procijenjen. Otkup duhana obično bi se odvijao koncem studenog, u prosincu, siječnju, a povremeno i početkom veljače. U ovisnosti od važećih monopolskih propisa duhan bi se otkupljivao u jednom ili u nekoliko navrata.

Količine otkupljenog duhana u Hercegovini

Količina otkupljenog duhana na području Hercegovine varirala je u ovisnosti od godina proizvodnje. Potrebno je uzeti u obzir činjenicu kako je Uprava državnih monopola diktirala odnosno odobravala količine duhana koji će se pojedine godine posaditi u Hercegovini. Od toga je onda ovisio i konačan urod te količina otkupljenog duhana. Proizvođači su kontinuirano zahtijevali izmjenu zakona i pravilnika monopolske politike, a sve kako bi imali veću mogućnost produkcije duhana te su poticali izgradnju dodatnih skladišta za duhan. Međutim Uprava monopola nije pridavala posebnu pažnju njihovim zahtjevima. Obično bi se pravdali kako su skladišta puna duhana, da za duhanom nema potražnje i

Otkupljeni duhan-Duhanska stanica Stolac (2009. god.)

sl. Evidentno je kako su državni organi željeli ograničiti proizvodnju u Hercegovini, za što je važan slijedeći podatak. Godine 1930. cijela Jugoslavija proizvodila je oko 20.000.000 kg duhana. Od spomenute količine, južni i zapadni dio Hercegovine sa srezovima Mostar, Stolac, Ljubuški, Trebinje i Ljubinje proizvodio je 4.500.000-5.500.000 kg godišnje. Prema tomu, Hercegovina je u to doba proizvodila četvrtinu cjelokupne godišnje količine duhana u Kraljevini Jugoslaviji.

Tablica 1.: Otkupljene količine duhana u Hercegovini po pojedinim godinama (Sjeran, 1976, uz nadopunu za podatke vezano za 1985. i 1991. godinu).

Godina	Količina otkupljenog duhana (kg)
1880.	877.400
1888.	2.516.344
1900.	3.614.791
1910.	3.800.110
1920.	1.811.719
1930.	6.351.487
1940.	8.576.816
1950.	2.896.273
1960.	4.826.190
1970.	4.408.276
1976.	12.290.000
1985.	4.342.000
1991.	2.100.000

Nakon rekordne berbe duhana 1976. godine pa sve do polovine 1980-ih godina proizvodnja duhana u Hercegovini smanjuje se i kreće se od 5.000 do 7.000 tona, uz postupno opadanje broja proizvođača. Od polovine 1980-ih počinje stagniranje i opadanje proizvodnje da bi se nakon posljednjeg rata nastavili trendovi gubitka tržišta i smanjenja proizvodnje. Poduzeća za otkup duhana postupno prestaju sa ugovaranjem proizvodnje i otkupom duhana, a zadnje duhanske stanice koje su zatvorile svoje pogone bile su u Stocu i Ljubinju 2011., odnosno 2012. godine (Beljo i Ivanković, 2022.).

Iz tablice je uočljivo kako su u pogledu otkupa duhana u Hercegovini rekordne godine bile 1940. godina (8.576.816 kg), 1957. godina (10.038.056 kg) i 1976. godina (12.290.000 kg). Po niskoj produkciji duhana ističu se 1880. godina (877.400 kg), ratna 1943. godina (1.995.737 kg) te 1961. godina kada je otkupljeno svega 1.735.531 kg jer je plamenjača uništila tri četvrtine očekivane proizvodnje (slika 5).

Otkup duhana u Hercegovini

Zaključak

Uzgoj duhana na području Hercegovine ima višestoljetnu tradiciju. Međutim tek koncem 19. stoljeća i dolaskom Austrougarske na ove prostore počinje njegova organizirana proizvodnja. Godine 1880. donesen je zakon o osnivanju monopola za područje Bosne i Hercegovine koji je svu proizvodnju, preradu i prodaju duhana stavio pod nadzor države. Premda su se na području BiH smjenjivale različite vlasti i državna uređenja duhan je i dalje ostao jedan

od temelja hercegovačkog gospodarstva. Spomenuti trendovi zadržali su se do polovice 70-ih godina prošlog stoljeća kada veliki dio poljoprivrednog stanovništva iz pretežno duhanskih krajeva zapadne Hercegovine odlazi na rad u inozemstvo. Od tog trenutka proizvodnja duhana ide silaznom putanjom. Jaka kampanja protiv pušenja, posljedice posljednjeg rata i mogućnost izbora drugih zanimanja dovele su do toga da je uzgoj duhana u Hercegovini sveden na sporadičnu razinu. Premda se duhan i dalje proizvodi, zadugo neće imati važnost na ovim prostorima kakvu je imao tijekom svoje prošlosti. U spomen na kulturu duhana i njegov nekađašnji značaj za hercegovačkog poljoprivrednika u Ljubuškom je 2022. godine otvoren muzej posvećen duhanu.

Literatura

- Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM, Franjevačka knjižnica Mostar.
Barbarić, S. (1953). *Hercegovački duhan*, Godišnjak hrvatskog domobrana, Buenos Aires, str. 89-92.
Beljo, J., Ivanković, M. (2022.). 70 godina od utemeljenja Duhanskog instituta Mostar, Federalni agromediterranski zavod Mostar.
Glas Hercegovca (1886). *Duhan*, 02.10.1886., III (40): 3., Mostar.
Glas Hercegovca (1886). *Kriomčarenje*, 02.10.1887., IV (35): 2., Mostar.
Glas Hercegovca (1889). *Hercegovački duhan*, 23.10.1889., VI (42): 3., Mostar.
Hrvatski dnevnik (1914). *Procjena duhana u Čapljini*, 16.01.1914., IX (12):2., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1927). *Industrija Mostara*, 24.12.1927., X (294): 11., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1928). *O kriomčarima duhana u Hercegovini*, 15.05.1928., XI (115): 3., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1935). *Duhan najglavniji faktor Hercegovine*, XVIII (36): 3., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1937). *Duhan-glavni produkt Hercegovine*, 12.10.1937., XX (240): 3., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1937). *O procjeni, kriomčarenju i sadnji duhana u Hercegovini*, 03.11.1937., XX (259): 4., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1937). *U punoj sezoni otkupa duhana*, 17.12.1937., XX (296): 4., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1939). *Mostarska kronika*, 11.10.1939., XXII (240): 3., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1940). *Koji je duhan bolji?*, 27.03.1940., XXIII (72): 4., Sarajevo.
Jugoslavenski list (1941). *Mostarska kronika*, 09.03.1941., XXIV (57): 13., Sarajevo.
Kršćanska obitelj (1919). *Vjesnik*, studeni-prosinac 1919., XX (11-12)142., Mostar.
Ljubić, F. (2017). *Od proizvodnje duhana moglo se preživjeti i naučiti kako živjeti*, zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa „Duhan u Bosni i Hercegovini-jučer, danas i sutra“, str. 148-167., Federalni agromediterranski zavod, Mostar.
Sarajevski list (1909). 07.11.1909., XXXII (134):3., Sarajevo.
Sjeran, N. (1976.). *Hercegovački duhan*, IP „Veselin Masleša“ Sarajevo-OOUR štamparija Mostar, str. 43-47., Mostar.

Prispjelo/Received: 27.12.2022.

Prihvaćeno/Accepted: 22.2.2023.

Review paper

Historical overview of tobacco cultivation in Herzegovina

Abstract

Tobacco began to be grown in Herzegovina in the 17th century. It was produced for its own needs, while surpluses were used for commodity exchange. Turkey was the first country to introduce a tax on its production, and at the end of its rule established a monopoly on tobacco. With the arrival of Austria-Hungary, a more equitable monopoly law was introduced, which led to the rise of tobacco production in Herzegovina. This state of affairs persisted until 1918 when opportunities for Herzegovinian producers became less favorable. Unfair assessment of tobacco during the time of the kingdom of Yugoslavia, low purchase prices, tax burdens and taxes on production led to the emergence of tobacco smuggling. In the time of the new Yugoslavia, there were also ups and downs in the production of tobacco raw materials, and such a trend persisted until the Homeland War. Although empires, authorities and monopoly laws changed, tobacco was for many years the basis of Herzegovinian economy.

Keywords: tobacco, tobacco production in Herzegovina, monopoly on tobacco